

Opponensi vélemény
Kosztai László: Fejezetek a korai magyar egyházszervezet történetéből c.
MTA doktori disszertációjáról
(Szeged, 2012.)

A 458 oldal terjedelmű, előszóra, két főfejezetre és irodalomra tagolt értekezést – főszöveget és lábjegyzeteket – kellő alapossággal átolvastam (helyenként többször), az idézett művekkel a lehetőség szerint összevettem és a magam számára készített, közel száz jegyzet alapján a következőkben foglalom össze véleményemet.

Az előszóban, valamint főként a 14 oldalnyi terjedelmű mellékletben (ebből 4 oldal a témában a PhD-disszertáció előtt és után megjelent publikációk jegyzéke) a szerző rögzíti célkitűzését, bemutatja módszerét és előadja kutatási eredményeit. Az előszó végén – a tudományos etikának megfelelően – felsorolja a 25 éves munkát lehetővé tevő alapítványi támogatásokat némileg összegezve, és köszönetet mond két professzorának (Kristó Gyula, Makk Ferenc) kritikájukért és támogatásukért. A terjedelmes mű intézményi és személyi ihletői, összetevői ily módon kerülnek bemutatásra.

Mint távoli előzmény, az előszó elején (3. o.) kerül említésre Horváth Mihály (1809-1878) e korszakról írott műve, melynek címe: A kereszténység első évszázada Magyarországon. A történész – politikus – főpap halálának évében megjelent, 476 oldalnyi terjedelmű mű fellapozása, esetleges olvasása ma sem fölösleges, noha ennek inkább tudománytörténeti jelentősége van. A korban őt követő nemzedék jeles képviselője Frankl (1874-től Fraknói) Vilmos (1843-1924), aki 18 évesen tette közzé a Magyar Akadémia által a Történettudományi Osztály jutalmával koszorúzott pályaművét, amely a következő címet viseli: A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története (Pest, 1861. I-XII. és 13-403. o.). Nem érdektelen visszamenni ezen értekezéshez sem, mert előszavában olyan fontos alapelvet rögzít a Pest-központi növendék-pap, amelyet a jelen értékelés szerzője (és vele együtt bírálója) is szem előtt tart munkája során: „Nemzeti történelmünk ... nagyszerű harcosainak (ti. Bartal György, Szalay László, Horváth Mihály, Podhraczký József, Szabó Károly) tekintélye előtt sem hajlunk meg föltétlenül, és éppen azért, hogy irántuk bármily nagy pietással is viseltessünk, állításait soha nem fogadjuk el „autos efa”-féle orákulumokként; de míg egy részről kétszer fontoljuk meg, mielőtt állításait magunkévá tennők, másrészt háromszor fontoljuk és gondoljuk meg, mielőtt azoknak a történeti igazság nevében hadat üzennénk!”

Megfontolás és hadüzenet – vajon miként vélekedik erről a bírálat tárgyát képező opus szerzője? Már a célkitűzésnél leszögezi, hogy „újabb megoldási javaslatokat” óhajt felkínálni. A bíráló elismeri erre való jogosultságát, mindössze a különböző szempontok összehangolását, egymáshoz való arányát szeretné következetesen mérlegelés tárgyává tenni.

Az értekezés átfogó témája a korai magyar egyházszervezet. Ezen belül azonban az egyes tárgyalt témák olyannyira különböznek, hogy az opponensnek meglátásait fejezetenként kell rögzítenie. Valószínűleg ez a sokféleség, különbözőség az oka annak, hogy maga a szerző sem akarja összegezni kutatási eredményeit a disszertáció végén, hanem a (föltehetőleg utoljára írt) előszóban és a (téziseknek tekinthető) mellékletben tesz erre kísérletet.

Előljáróban érdemes kiemelni, hogy a negyedszázados munka eredménye a kutatásba bevont tekintélyes mennyiségű forrásnak és főként a szinte kimerítőnek tekinthető felhasznált

irodalomnak köszönhetően sokrétű, gazdag, további megfontolásokra készíti az elfogulatlan olvasót. Nagy érdeme, hogy az utódállam – szomszéd országok nyelvein (szlovák, cseh, stb.) megjelent publikációkat is figyelembe veszi, a bennük foglaltakat érdemben ismerteti, azok eredményeit saját kutatásai tükrében elfogadja, vagy cáfolja. A nagy nyelveken megjelent művek pedig természetesen szerepelnek mind a lábjegyzetekben, mind az irodalomjegyzékben, s teszik még hitelesebbé a sokirányú vizsgálódást.

Az első fejezet (10-26. o.) két, időben egymástól távol álló eseményt tárgyal együtt: „Metód és a magyar kereszténység kezdetei. Zacheus püspök felszentelése 963-ban”. Kifejezetten üdvözlendő, hogy Taksony fejedelemnek (955-972) XII. János pápához (955 december 16 - 964 május 14) intézett kérését, ami egy térítőpüspök küldését illeti, a disszeráló érdemben tárgyalja. A magyar történetírás csak az utóbbi évtizedekben veszi figyelembe ezt a nagyjelentőségű diplomáciai ténytet. Van olyan vélemény, hogy ekkortájt a fejedelmi hatalom szétesése zajlott le, s a keleti irányba vezetett hadi vállalkozások ennek jelei; ám Taksony a pápához intézett kérelemmel olyan döntést hozott alig 7-8 évvel a Lech-mezei vereség után, ami áttételesen ennek ellenkezőjéről, a fejedelmi hatalom erősödéséről, összpontosulásáról is tanúskodik. Metód pannóniai működésének és Zacheus küldetésének összekapcsolása azonban túlzásnak tűnik. A Rómában küldött követ, Szalók (Saleccus) bolgár származása (14. o.) hangsúlyosan kerül említésre, mialatt magyar neveltetése elsikkad. Apró, de figyelmeztető jele a bolgár-bizánci származás túlhangsúlyozása annak az előfeltevésnek, miszerint a magyarság körében és Rómában egyaránt figyelembe vették a Metód-féle előzményeket. Ennek többszöri hangoztatása sem rendelkezik meggyőző erővel. A fejezet befejező mondata (26. o.) pedig, amely szerint Metód érsekségének emléke három közép-európai feltörekvő dinasztia ... „számára ... tudatosította az önálló egyházi provincia jelentőségét” – olyan hozzátétel, amely indokolatlannak tűnik. A pápaság ekkori helyzete, még ha példaszerűen előkészített és lebonyolított zsinat (18. o.) is figyelmeztet az árnyalt megközelítés szükségességére, nem azt sugallja, hogy szűk évszázaddal előbb történtek szolgáltattak volna alapul és ihletőül a pápai döntésekhez.

A 14. oldalon olvasható 20. lábjegyzetben azonban figyelemre méltó a következő kijelentés: „A magyar kutatás a 10-11. században az eseményekre való pontos emlékezés határát hét évtizedre teszi.” Itt a szerző új megoldásának alátámasztására elfogadja e megállapítást. A többi tanulmányában erről azonban sokszor megfeledekezik.

A pécsi püspökség alapításának történetét (27-67. o.) a szerző az egyházmegye millenniuma alkalmából írta és „A pécsi egyházmegye története” című sorozat I. kötetében (A középkor évszázadai, 1009-1543) jelentette meg. A disszertációban szereplő szöveg teljes terjedelmében megegyezik a már napvilágot látottal, mindössze a jegyzetek száma csökkent kettővel, 129 helyett 127 kapott helyet. Köztudott, hogy a pécsi az egyetlen olyan püspökség, amelynek alapítólevele – igaz, későbbi átiratban, némi interpolációval fennmaradt. Az utókor természetesen többet szeretne tudni a benne foglaltaknál, ám a többi egyházigazgatási egység homályos kezdeteihez viszonyítva komoly előny a kutatás számára, hogy létrehozásának pontos ideje, az abban tevőlegesen résztvevők neve, a kijelölt védőszent (Péter apostol), területének pontos határai és az első püspök neve fennmaradt. Ezek ismeretében kerül sor az előzmények, a Dél-Dunántúl krisztianizálásának a bemutatására, majd az imitatio Romae ismertetésére. Logikus, hogy ebben a fejezetben szóba kerül a többi egyházmegye alapítási időpontja is. A szerző a veszprémi püspökség alapítását egy missziós püspökség helyébe (34.

o.) 997 körülre teszi és a Gizella kíséretében érkezett bajor papok itteni működéséhez köti. Jóllehet nézetével nincs egyedül, azonban állításai igazolása elmarad, amint a győri püspökség szerinte feltehetően 1001-ben történt alapításának alátámasztása. A pécsi alapítólevelet Győrött állították ki, ebből mindössze arra lehet következtetni, hogy a győri püspökség ekkor már létezett. Az elmélyült kutatásokat végző szerzőnek jogában áll saját szempontrendszere alapján bemutatni a püspökségek keletkezésének feltehetőleg sorrendjét más történésekhez (Püspöki Nagy Péter, Györffy György, Kristó Gyula, Thoroczkay Gábor) hasonlóan, ám tanácsos lett volna jobban kiemelni a feltehetőleg jelleget. Nagyon helyesen felhívja a figyelmet a Duna túlsó partján fekvő kalocsai terület – egyházmegye – székesegyház védőszentjére, Szent Pál apostolra, azonban ebből nem feltétlenül következik „közel egyidőben történt alapítása” (48. o.). Ezt kiterjeszti Egerre is, annak Szent János evangélista patrocíniuma miatt, ami annak az eddig föltételezett alapítási idejétől (1004 körül) eltér. Az előző történész nemzedékek véleményeit talán gondosabban lehetne mérlegelni.

A püspökségek előre meghatározott számai (4, 7, 12) inkább tűnnek utólagos magyarázatnak még akkor is, ha jogforrásokra (Pszeudo-Isidori kánonok) lehet hivatkozni. Szent Istvánnak és munkatársainak zsenialitása mind az államalapításkor, mind az egyházszervezéskor abban mutatkozik meg, hogy a latin egyház kánonjainak betartásával meg tudják találni a legéletképesebb megoldásokat a tér és idő adott koordinátái között. Querfurti Brúnó szerepének fontosságához mérten kerül bemutatásra, azonban egy ponton vitába kell szállni a disszerálással. A 44. oldalon olvasható: „Querfurti Brúnó 1008 végén vagy a következő év elején II. Henrikhez küldött levelében utal a misszióját követő erőszakos térítésre, amikor a fekete magyarokról azt írja: „megtérve keresztényekké lettek, jóllehet a mieink – Isten bocsássa meg ezt – némelyeket nagy bűnnel megvakítottak”. Ennek, ti. az erőszakos térítésnek az alátámasztására Ademár francia krónikás tudósítását is felhasználja. Brúnó levelének idézett szövege – természetesen latinul – olyan átírással is rendelkezik, amelynek magyar megfelelője szerint „a bűn vakított el többeket.” A levélíró ebben az esetben nem kényszerrel történt térítésről tájékoztatja a német uralkodót. Ademár (1034-ben hunyt el Jeruzsálemben) értesülése nem az Ajtony ellen vezetett, 1028-as évszámmal számoltartott hadjáratra vonatkozik?

A kényszerítő erőszaktól mentes térítés nem jelentette a keresztény hit elfogadásának teljes tetszőlegességét, hanem megfért azzal a határozott uralkodói szándékkal, amely a sztyeppei nomád társadalmi berendezésekhez való visszatérést is megakadályozta.

Querfurti Brúnó idézett állításának árnyaltabb megközelítését javasolja Bollók János elmélyült kutatása az állítólag élve eltemetett Tonuzoba kapcsán. (Bollók János: *Vivus et sepultus? In: Opuscula classica mediaevalisque in honorem J. Horváth ab amicis collegis discipulis composita*. Szerk.: Bollók János, Bp. 1978. 49-58. o.). A *Gesta Hungarorum* utolsó mondatának helyes értelmezése szerint Tonuzoba élve eltemette magát a pogányságba, miután elutasította a kereszténységet.

A váci püspökség alapítása (68-83. o.) kapcsán a szerző elfeledkezik a 14. oldalon, a 20. lábjegyzetben leszögezett alapelvről, miszerint „a magyar kutatás a 10-11. században az eseményekre való pontos emlékezés hét évtizedre teszi.” Főntebb már idéztem ezt, de itt is szükséges, mert Szent István Nagy legendája közli az alapított egyházmegyék számát: tíz köthető a királyhoz. István halála és a Nagy legenda keletkezése közötti idő (kevesebb mint négy évtized) pedig bőségesen belefér az emlékezés tágas intervallumába. Ezért szükségtelen

a váci alapítás kezdetét Péter királyhoz, befejezését pedig Géza királyhoz kötni (83. o.). Szent István és munkatársai a várispánságok, megyék kiépítésével párhuzamosan, ahhoz szorosan kapcsolódva (de nem mereven ragaszkodva) szervezték meg az egyházmegyéket, és ezért is nehezen elképzelhető, hogy az ország közepén, a Duna jobb partján már két központtal (Esztergom és Székesfehérvár) *medium regni* gyanánt szereplő (még ha e kifejezés későbbi is) területtel átellenben nem lett volna gondjuk püspökség alapítására, s mintegy északról délre, a Kárpát-medence két nagy folyója közötti területen lefutó „pogány folyosót” hagytak volna. A váci püspökség Szent István-i alapítása mellett szól – szerény véleményem szerint – a garamszentbenedeki apátság 1075-ös alapítólevelében pontosan rögzített váci egyházmegyei határleírás, amit egyébként a szerző is említ a 81. oldalon. Az alapító személyével kapcsolatos habozása feltűnik a 71. oldalon. „Vácot tehát – noha teljes mértékben nem is lehet ezt kizárni – nem tekintem Szent István alapította püspökségnek.” A 72. oldalon viszont ezt írja: „Szent Istvánt, mint alapítót ... Vác esetében bizonyosan ki kell zárni.” Miután utóbbi kijelentését a krónikakompozíció 124. fejezetének egy „valószínűsíthetőségével” alapozta meg, szerintem önmagának ellentmond. Érdekesebb lett volna a váci püspökség területének bonyolult összetétele (több megyéből) fölött töprengeni; valamint a vizsgálódást kiterjeszteni a még összetettebb birtokviszonyaira, etnikai színességére. Kiterjedésének kétharmadán az ősi, kétszállásos életforma folytatása nem csak lehetőség volt, hanem hosszú ideig élő gyakorlat. Ez a tény is megerősíti azt a föltevést, hogy tényleg a váci püspökség zárta a Szent István által alapítottak sorát. A tíz egyházigazgatási egység teljes mértékben lefedte az ország területét. A 71. oldalon „a talán saját maga is szerzetesi fogadalom letételére vágyó uralkodó” említése beleérzés, az erre alapozott következtetés nemkülönben. „Pasztorálistemplomok” (73. o.) helyett a keresztelőegyház kifejezés találóbb.

A kalocsai érseki tartomány kialakulása (84-184. o.) a disszertáció legterjedelmesebb fejezetében kerül bemutatásra. A szerző ennek rekonstruálásakor alkalmazza legtöbbször az összehasonlító módszert, analógiákat keresve a latin egyházon túlmenően, a dél-itáliai görög egyház intézményrendszerét is figyelembe véve. Szerinte „Kalocsát 1009-ben ugyan eredendően érsekségként alapították meg, de több mint másfél évszázadig nem rendelkezett önálló érseki tartománnyal ... az egységes magyar egyháztartományt, úgy tűnik, hogy az 1161 őszen megkötött konkordátum keretében osztották fel és kapott Kalocsa is önálló érseki provinciát.” (tézisek, 7. o.).

A szerző röviden (84-87. o.) áttekinti, kik és milyen okok készítették kutatásra, majd bemutatja az érsekség létrejöttének korábbi koncepcióit (87-108. o.). A „fekete magyarok” már Querfurti Brúnó működése kapcsán felbukkantak (44. o.), az olvasó Kalocsa kapcsán ismét találkozik velük, Kristó Gyula nézetének ismertetésekor (98. o.). A népesség ilyenén megosztottságát érdemben mégsem tárgyalja. Nem említi azt a koncepciót, amit Mezey László dolgozott ki két eladdig a kutatásba be nem vont forrás alapján és tett közzé a *LfThK X* (1966), 488-490 lapjain. Mezey László nem kérdőjelezte meg a Szent István-i alapítású érsekséget, hanem Bács kapcsán bizánci kötődést föltételezve arra a következtetésre jutott, hogy 1089-hez köthetően a Bács-szerémségi görög püspökséget és a kalocsai latin érsekséget az egyházi és világi illetékesek egybevonták. Ezt a merész föltételezést a kritikával élő tudományos vélekedés nem fogadta el. A szerző a fent vázolt koncepció megalkotójánál lényegesen messzebbre ment az analógiák keresésében. Ennek ellenére – véleményem szerint – az általa kidolgozott koncepció nem tűnik meggyőzőnek. A források hiánya miatt a

kevesebb föltevést tartalmazó, hagyományos összkép meggyőzőbben mutatja be a hazai térítések területtől, népességtől függő, eltérő voltát, mint távoli egyháztartományokban található, ott is inkább kivételnek számító jogi-szervezeti megoldások hazai gyakorlatba történt átplántálása. A monográfikus igénnyel megírt fejezet vitathatatlan érdeme a Kalocsával kapcsolatos kérdések újbóli fölvetése, azok egy részének megválaszolása azonban nem tekinthető véglegesnek. Ha újabb forrásokat nem lehet bevonni a kutatásba, talán soha nem derül fény a Kalocsa által fölvetett valamennyi problémára. Miután a Kalocsával kapcsolatos kutatásainak egyik ihletője volt tanára, majd kollegája, Makk Ferenc; némileg érthetetlen, a szerző miért nem hasznosítja „A kalocsai érsekség bácsi székhelyének létesítéséről” írott tanulmányát (in: Kalocsa történetéből, Kalocsa, 2000, 21-27. o. szerk.: Koszta László), vagy miért nem említi érdemben? Megjegyzendő, hogy érsekszentelés nincs (129. o.).

A nyitrai püspökség létrejöttét bemutató fejezet (185-255. o.) terjedelemben nem sokkal marad el Kalocsa tárgyalásától. A fejezet nagy erénye, hogy a szlovák és cseh történészek vélekedéseit igyekszik megismertetni és azokra tárgyilagos válaszokat ad. Az analógia felbukkanása során viszonylag közelben találja meg a szerinte alkalmazott formát, Gurk magánpüspökségében. A források hiánya ebben az esetben is indokolja a rendkívüli megoldást vagy legalábbis megoldási javaslatot? A bíráló úgy véli, az írottak kiindulópontként szolgálnak a további kutatásokhoz. A 227. oldal 191. jegyzetében Salamon királyról az olvasható, hogy „1074 elején Szekszárdon a szerzetesekkel együtt zsolozsmázott a vecsernyén, majd másnap az első, a hajnali imaórán, a matutinumon.” Ügyesebb megfogalmazás állhatna itt, és a hajnali imaóra a laudes.

A címben megadott témához (Államhatalom és egyházszervezet a 11. századi Magyarországon) aránytalanul rövid (256-265. o.) fejezet tartozik. Az alcím (Vázlat a keresztény magyar állam kiépülésének dinamikájáról) igyekszik szűkíteni a témát és a kiépülés dinamikáját helyezi előtérbe. A dinamika vitathatatlan, ha az intézmények kiépülését vesszük alapul. Ám a folyamat-jelleget sem árt hangsúlyozni, főként ami a népesség kereszténnyé válását illeti. A 257-258. oldalakon a veszprémi püspökségről esik szó, nem először. A következő megállapítás azonban erősen vitatható, miszerint „Magyar érsekség híján röviddel 997 után alapított veszprémi egyházmegye a salzburgi érsekség vetése (ti. vezetése) alatt álló bajor érseki tartomány részét képezhette a kezdeti időszakban.” Ha a birodalmi egyház szabályszerű joghatóságot gyakorolhatott volna magyar felségterületen, négy év múltán a ravennai zsinaton az önálló magyar egyházszervezet pápa és császár általi, együttes jóváhagyása sokkal nehezebben történt volna. A bíráló a szerző föltételezésére föltételezéssel válaszol, de ennyi „volna” megengedhető. A Szent Márton-apátság oklevéllel is dokumentált templomszentelésénél bizonyára jelen lett volna a nagyhatalmú salzburgi érsek, legalábbis megbízottja révén. A birodalmi egyház hatalmi törekvései a térségben egyedül a magyar egyházszervezet kiépítésénél maradtak eredménytelenek.

A keleti szerzetesség „bazilita” néven többször előfordul az értekezésben. A teljesség igénye nélkül, mutató hiányában: a 89., 264., 277., 343., 369., 371. oldalakon. Nem szerencsés szinonimaként használni, mert a „bazilita” megjelölés nyugati eredetű és arra szolgál, hogy a nyugati szerzetesség rendjeinek sokaságában helyet biztosítson Nagy Szent Bazil követőinek. A mai értelemben vett „bazilita” jelző csak a görög szertartású katolikus

szereztesekre érvényes, akiknek a közösségét az 1596-os unió után Rómában Ordo Sancti Basilii Magni névvel illették.

Székeskáptalanok és kanonokjaik Magyarországon a 12. század elejéig (269-282. o.) kerülnek bemutatásra a következő, ugyancsak rövid fejezetben. Bár a szerző a tézisek 8. oldalán az előző témára vonatkoztatja megállapítását – „a 11. századi államszervezet kiépülésének jó indikátora egy-egy területen az egyházszerkezete” – ám annak a püspökségi központok, a székeskáptalanok estében is igaznak kell bizonyulni. A jelen rövid bemutatás azonban a bírálót nem győzte meg maradéktalanul a magabiztos állítás igazságtartalmáról. Kristó Gyula a vármegye rendszer kialakulását tanulmányozva állapította meg, hogy az állami és az egyházi szervezet megjelenése nem követ sablont. Van, ahol a püspökség jelenik meg előbb és csak utána a megye, másutt fordítva történik. Van olyan eset, amikor az egyházmegye több megyét foglal magában, vagy több megyerészt, és lehet találkozni olyan esettel is, amikor a megye lefedi a püspökség területét, vagy fordítva. A bíráló szerint a székeskáptalanok kezdeti milyenségére a kevés forrásanyag következtében nehéz nagy biztonsággal következtetni, és a szerző e téren dicséretes önmérsékletet tanúsít. Azonban jó lenne az olyan közhelyet, mint amit Györffy György a gregoriánus reformok és a cölíbatús kapcsán állított (269. o.), helyére tenni a források tükrében. Arnulf regensburgi szerzetes esztergomi látogatása a hazai istentisztelet történetében többről szól, mint Szent Emmerám itteni, meglévő tiszteletéről és egy új, teljes officium megtanulásáról, bevezetéséről, évenkénti ünnepén (szeptember 22.) újra meg újra elénekléséről. Csak helyeselni lehet az átköltöző 24 verduni kanonok mintaközvetítő szerepének említését. A magyar forrásokban a világi klerikusok és a szerzetesek gyakran együtt fordulnak elő, ezért Mezey László több helyütt is megfogalmazott vélekedése a Domkloster intézményének kezdeti, hazai jelenlétéről megfontolásra érdemes. Mályusz Elemér véleménye a káptalanok kialakulásának hosszabb folyamatáról ugyancsak segíti a minél kevesebb hipotézist tartalmazó összkép megalkotását.

„A gorzei szerzetesi reform magyarországi hatása” (274. o.) miben áll, és miért kellene elismerni, hogy létezett? Milyen forrás utalna rá legalább áttételesen? A szerző ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásával adós marad. Radó Polikárp 1957-ben megjelent tanulmányának az említése (274. o. 23. jegyzet) jogos, de az abban megfogalmazottakat szembesíteni kell főként a zenetörténeti kutatások (Rajeczky Benjamin, Dobszay László, Szendrei Janka) újabb eredményeivel. Egyet lehet érteni a szerzővel a Domklosterek rövid, mintegy félszázados fennállását illetően, és e fejezet utolsó oldalainak fejtegetései többszöri elolvasást igényelnek.

Az értekezés következő fejezetét (283-330. o.) hat esztergomi érsek (I. Benedek, Nehemiás, Acha, Szerafin, Lőrinc, Marcell) és négy pécsi püspök (Bonipert, Mór, István, Simon) életrajza alkotja. A források szinte teljes mértékű felhasználásával meggyőző képet rajzol mind a személyekről, mind az adott korban jelen lévő, az egyház- és államigazgatást egyaránt foglalkoztató kérdésekről. Az érsekek és a püspökök birtokpolitikai, bel- és külpolitikai eseményeknél a királyok támaszai voltak. A bíráló szerint az életrajzok néhány szempont alapján összegeezhetők lennének, jelen formájukban megőrzi eredeti rendeltetésüket, azon művek műfaji követelményei szerint, amelyeknek hasábjain megjelentek. (Esztergomi érsekek. Szerk.: Beke Margit, Bp. 2003, 21-45., és A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009-1543). Szerk.: Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József, Pécs, 2009, 57-65.).

A disszertáció második része „a monasztikus egyház” címet viseli, és négy tanulmányt tartalmaz. A zabori apátság kezdetei (332-360. o.) alcímmel rendelkezik: „morva kontinuitás vagy passauai térítés”. A szerző az utódállam történeti irodalmát alaposan ismeri és elemzi, nem kerülve ki Morávia egykori létének, hollétének kérdését sem. Boba Imre művét (Morávia története új megvilágításban. Bp. 1996) használja, azonban Püspöki Nagy Péter: Nagymorávia fekvéséről című (Valóság, 1978, 11, 60-82.), a megjelenésekor nagy visszhangot kiváltott tanulmányára nem utal. Ennél sokkal fontosabb, hogy a kortárs cseh és szlovák történészek kutatási eredményeit hasznosítja, azok ellentmondásaira felhívja a figyelmet és objektív képet alkot a felvetett problémáról. Ám Püspöki Nagy Péter tanulmányának elején olyan tudománytörténeti tények vannak, amelyekre egy lábjegyzet erejéig utalni lehetett volna. Nem elegáns dolog a kb. 500-ra becsült, többször idézett mű mellett egy nem hivatkozottat emlegetni, de a szerző ismerhette volna annál is inkább, mert tanára Kristó Gyula, Püspöki tanulmányát követően publikálta Kán László és Erdély című tanulmányát (83-96. o.). Zobor alapítása kapcsán a morva kereszténység továbbélésének lehetőségét tisztázza. Zobornak nem voltak 9. századi előzményei; a mértéktartó és mértékadó magyar történészek eddigi véleménye a helytálló: a passauai püspökség hazai munkásságával hozható kapcsolatba.

A legrövidebb fejezet (361-368. o.) Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdetét tárgyalja. Az alcíme ennél többet ígér: „Megjegyzések az első bencés monostor, Pannonhalma alapításához”. Szent Márton szülőhelye és a szent patrocíniummá válása kapcsán a szerző újra tárgyalja az előző történész nemzedékek által már sokszor elemzett témát. Maga a szent, Márton olyannyira bőséges témát jelent, hogy a bollandisták – Mezey László szóbeli közlése szerint – azért hagyták abba az Acta Sanctorum közzétételét november 4-vel, mert visszariadtak a Márton-kultusz hatalmas, feldolgozatlan anyagától. Ez figyelmeztethette volna a szerzőt, hogy sommás megállapításaival óvatosan bándjon, még ha nemzetközi szakirodalommal is alátámasztja állítását. Például: „A Karoling-dinasztia hanyatlásával a Márton-kultusz is visszaszorult” (364. o.). A liturgiátörténeti kutatások szerint az egész középkoron át virágzott Savaria szülöttének tisztelete szerte az egész latin egyházban.

A következő állítás egyszerű elírás mindössze: „Géza számára a 990-es évek közepén fia utódlásának biztosítása volt az egyik legfontosabb feladat” (365. o.). Figyelmesebb átolvasás ezt kiszűrhetné.

Fontos fejezet következik: „Remeték a 11. századi Magyarországon” (369-384. o.). Szerte, Európa minden országában végigsöpört mintegy lelkeségi hullámként a 11. században a remetéskedés. A vallási okok mellett olyan társadalmi összetevők is motiválták ezt a jelenséget, amelyek teljes mértékű feltárásával eleddig a nemzetközi szakirodalom is adós. Különösen izgalmas ez a téma a nagymértékű társadalmi változások közepette, amikor a közösségi élet számos összetevője alapjaiban megváltozik és új, eddig nem lévő intézményrendszerek vernek gyökeret. Ha erre az a válasz, hogy a források szerint idegenből jöttek (Günther, Waso?) remetéskedtek a magyar királyság területén, akkor még izgalmasabb kérdés vetődik föl. Miért tartották hazánkat messze idegenben remetéskedésre alkalmas területnek a 11. századi kortársak? Vagyis milyen kép élt Európa tőlünk nyugatra eső országaiban Magyarországról? E kérdés fölvetése a bíráló szerint megkerülhetetlen.

A disszertációt terjedelmes (385-438. o.) fejezet zárja: „Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán”. Pannonhalma rendtörténészei mindig is állították a bencésesség kiemelkedő szerepét a hazai krisztianizációban, sőt Csóka Lajos számos esetben „monachális

korszakról” beszél. A szerző dicséretére legyen mondva, hogy a környező országok „benedeki” szerzetességét is bevonta vizsgálódása körébe és tárgyilagosságra törekedett. A latin kereszténységben Szent Benedek reguláját követő szerzetesség valójában többszörös korszakváltás határán állt, mert a század végén megjelent az első reform-közösség, amely a regula betűszerinti megélését tűzte ki programul.

Szent László sírjának áthelyezése (413-420. o.) itt kerül bemutatásra, nálam illetékesebb nyilatkozzon e kérdésről.

A tanulmányok az eredeti lábjegyzetekkel szerepelnek, ami az átfedések visszakeresését nehezíti.

A bíráló nem akart megrekedni helyenkénti problémák pusztá kifogásolásánál. A szerző döntheti el, nyitott-e számára néhány pontban új perspektívát, segíti-e majd néhány kérdés elmélyültebb tisztázását?

A disszertáció egyes fejezetei számos új eredményt, vagy legalábbis új megoldási javaslatot tartalmaznak. A szerző Fraknói Vilmosnak a bevezetésben idézett kutatási elvét számos esetben alkalmazta. A disszertáció nyilvános vitáját feltétlenül támogatom. Véleményem szerint a szerző eddigi munkásságával és jelen művével kiérdemelte az MTA doktora címet.

Bp. 2013. IV. 15.

Ph.Dr. Prof. Török József